

शैक्षणिक संदर्भ अंक १२२ फेब्रुवारी - मार्च २०२०

माझ्या शाळेचे सरकार

भाग २

लेखक: विजय जैन

अनुवाद: वैशाली डोंगरे

माझ्या शाळेचे सरकार

भाग २

लेखक: विजय जैन

अनुवाद: वैशाली डोंगरे

सुट्टीच्या दिवसांतही निवडणूक प्रक्रियेसारखी गोष्ट जाणून घ्यायला मुलं उत्साहाने सहभागी होत होती. सलग सात-आठ दिवस शाळेत येत होती. शाळेत निवडणूक घ्यायची ठरल्यावर तर त्यांचा उत्साह शिगेला पोचला. आता खरीखुरी निवडणूक कशी पार पडली आणि काय काय घडले या विषयी....

आज पाचवा दिवस. मुलांना विचारलं की कोणीकोणी या विषयावर चर्चा केली.

राजेश - सर आजोबा म्हणाले शाळेत शिक्षक काय काय करून घेतात, त्यांनाच विचार.

मी - शाळा तुमची आहे. काय आणि कसं करायचं हे तुम्ही ठरवायचं आहे.

मुलांचे सहा गट केले आणि त्यांना सांगितलं, सरकार कसं बनवायचं, कोणत्या कामासाठी कोणती पदं असतील या सगळ्याची तुम्ही आपापल्या गटात चर्चा करा. अर्धा तास मुलं चर्चा करत होती. गटातली मोठी मुलं बोलत होती आणि लहान मुलं त्यांचं लक्ष देऊन ऐकत होती. काही लहान मुलं थोड्या वेळाने कंटाळून खेळायला बाहेर निघून गेली. मी आणि माझे सहकारी गटात जाऊन काय चर्चा चालू आहे हे बघत होतो पण आमचं मत मात्र मांडत नव्हतो. अर्ध्या तासानं मी विचारलं “जाऊया का पुढे?”

आता एकत्र चर्चा पुन्हा सुरु झाली आणि त्यात पुढील गोष्टींवर एकमत झालं.

१ प्रत्येक वर्गामधून एक विद्यार्थी निवडावा.

२ जी दहा कामं निवडली आहेत ती आठ गटात विभागावीत.

३ एकाला सरपंच बनवावं.

सरपंच आणि आठ वर्गांतून आठ मुलं कशी निवडायची यावर सगळे अडले.

राजेश - सर्वात हुशार विद्यार्थी निवडावा.

मुन्ना - एका वर्गात तीन-चार हुशार विद्यार्थी असतील तर?

राजेश - मग निवडणूक घ्यावी.

पूजा - सर, निवडणूक घेऊया.

मी - पण कशी घेणार?

पूजा - ज्यांना निवडणुकीला उभं राहायचं असेल त्यांना उभं राहू द्या. त्यांच्यामधून एकाला निवडूया.

मी - आणि सरपंच?

आठ वर्गांतून मतदान घेऊन आठ प्रतिनिधी निवडावेत आणि सगळ्या शाळेत मतदान घेऊन सरपंच निवडावा असं एकमतानं ठरलं. शाळेच्या सरकारला बालपंचायत म्हणायचं ठरलं. तेवढ्यात राधा म्हणाली - ३० तारखेला निकाल लागला की पहिलीची सगळी मुलं दुसरीत जातील मग पहिलीचा वर्गच नसणार. मग सात वर्ग प्रतिनिधी निवडायचे असं ठरलं. मध्यान्ह भोजन बनवणाऱ्या ताई दोन-तीन वेळा जेवण तयार आहे असा सांगून गेल्या होत्या म्हणून मुलं जेवायला गेली. जेवणानंतर मुलांना खेळायचं होतं.

अनिल - सर, वर्ग प्रतिनिधी काय काम करतील?

अशोक - काल आपण ठरवलं ना झाडांना पाणी द्यायचं, साफसफाई...

अनिल - पण प्रतिनिधी तर सातच आहेत आणि काल आपण लिहिलेली कामं दहा आहेत.

मग आदल्या दिवशीच्या कामांच्या यादीबद्दल चर्चा झाली. पर्यावरण प्रतिनिधी, स्वच्छता आणि आरोग्य प्रतिनिधी, पोषण आहार प्रतिनिधी, शिक्षण प्रतिनिधी, उपस्थिती प्रतिनिधी, प्रार्थना, उत्सव आणि जयंती प्रतिनिधी आणि वाचनालय प्रतिनिधी अशी सात पदं निर्माण करायची ठरलं.

आता निवडणूक कशी घ्यायची हे ठरवायचं होतं. हे सुद्धा मुलांनीच ठरवावं आणि अगदीच गरज पडली तर मी मदत करावी असं मला वाटत होतं.

मी विचारलं - गावात निवडणूक आहे हे कसं कळतं?

नारायण - सर सरकार तसं जाहीर करतं.

मी - अगदी बरोबर. निवडणुकीची अधिसूचना काढावी लागते.

मग चर्चा करून आम्ही निवडणुकीचा कार्यक्रम ठरवला. मुलांना दुसऱ्याच दिवशी निवडणूक हवी होती. पण मी म्हणालो, की ज्यांना उभं राहायचंय त्यांना प्रचारासाठी वेळ द्यायला पाहिजे. आज निवडणुकीची अधिसूचना जारी केली जाईल. उद्या ज्यांना उभं राहायचं आहे ती मुलं फॉर्म भरतील आणि त्यांना निवडणूक चिन्ह दिलं जाईल. ३० एप्रिलला सकाळी निवडणूक होईल आणि दुपारी मत मोजणी होईल. मे महिन्यात विभागांची वाटणी होईल आणि त्याप्रमाणे टीम केली जाईल.

मुख्याध्यापकांच्या सहीने निवडणुकीची अधिसूचना काढली आणि शाळेच्या नोटीसबोर्डवर लावली. मुलांमध्ये उत्साहाचं वातावरण होतं.

सहावा दिवस- प्रार्थनेनंतर मुलांना वर्गानुसार बसवलं आणि कोणाला वर्ग प्रतिनिधी म्हणून उभं करायचं हे ठरवायला अर्धा तास दिला. एकाच मुलाचं नाव ठरलं तरी चालेल असं सांगितलं. नऊ वाजता फॉर्म भरायची प्रक्रिया सुरु झाली. दुपारच्या जेवणानंतर निवडणूक चिन्ह द्यायची होती. मुलांना याची माहिती असल्याने हे करताना त्यांना खूप मजा वाटली.

तीन वर्गप्रतिनिधी बिनविरोध निवडले गेले होते. आता चार वर्गप्रतिनिधी आणि सरपंच पदासाठी निवडणूक व्हायची होती. बिनविरोध निवडलेल्या प्रतिनिधींचं सगळ्यांनी टाळ्या वाजवून अभिनंदन केलं. शाळेतील शिक्षक आणि सेवक वर्गही यावेळेस उपस्थित होता. आज आणि उद्याचा दिवस प्रचारासाठी आहे असं मुलांना सांगितलं.

आठवीच्या वर्गातली मुलं निकालानंतर शाळा सोडून जाणार होती. त्या पैकी चार मुलांना जो कोणी मतदानाला येईल त्याच्या नावापुढे हजेरी पत्रकावर खूण करायचं काम समजावून सांगितलं. एका मुलाला मार्कर पेनाने बोटार मतदान केल्याची खूण करायचं काम दिलं. वर्गप्रतिनिधींच्या निवडणुकीची मतपत्रिका वर्गानुसार आणि सरपंचपदाच्या निवडणुकीची मतपत्रिका सर्व विद्यार्थ्यांना देण्याची जबाबदारी दोन विद्यार्थ्यांना दिली. एका मुलाला मतपेटीपासून थोड्या अंतरावरून सगळ्या प्रक्रियेवर लक्ष द्यायला सांगितलं. पूर्वतयारी छान झाली.

प्रचार सुरु झाला. सरपंचपदासाठी चुरशीची स्पर्धा होती. मेडिया कटारा गावात पाचवी पर्यंतच शाळा असल्याने पुढे तिथली मुलं याच शाळेत येत होती. दोन्ही गावं जवळजवळ होती. त्यांच्यामध्ये कधी कधी किरकोळ भांडणं होत. त्याचा परिणाम

निवडणूक प्रचारातही दिसत होता. काळूराम मेडिया दिंडोर गावाचा तर अशोक मेडिया कटारा गावचा होता. त्यामुळे मुलं दोन गावच्या दोन गटात विभागली गेली. वर्गप्रतिनिधी आणि सरपंचाच्या वेगवेगळ्या मतपत्रिका बनवायचं काम मी घरी जाऊन कॉम्प्युटर वर केलं.

आज सोमवार, ३० एप्रिल ! परीक्षेचा निकाल आणि निवडणूक अशी दोन कामं आज शाळेत होणार होती. आधी मुलांना निकाल दिला आणि मग निवडणूक प्रक्रियेला सुरुवात झाली.

ठीक ९ वाजता मतदान कर्मचारी मुलांना एका वर्गात बसवलं. आठव्या इयत्तेपासून सुरुवात करायचं ठरलं. शाळेतील एक शिक्षिका सुरुवातीपासूनच या गोष्टीत रस घेत होत्या. मुलांना ओळीत उभं करायला, शांत बसवायला त्यांनी मदत केली. सकाळी प्रचार बंद झाला होता पण सरपंचपदाचे दोन्ही इच्छुक उमेदवार मुलांना भेटत होते. इतक्यात कोणीतरी सांगितलं की एका वर्गप्रतिनिधी उमेदवाराने सगळ्यांना गोळ्या वाटल्या. आम्ही यावर काहीच प्रतिक्रिया दिली नाही. मुलं भोवती जे बघतात त्या परिसरातून शिकलेल्या कोणकोणत्या गोष्टी इथे करतात ते आम्हाला बघायचं होतं.

निवडणूक प्रक्रियेला सुरुवात झाली. ज्या लहान मुलांना अडचण येत होती त्यांना शिक्षिका मदत करत होत्या. दहा वाजता मतदान संपलं.

मुलांना निवडणुकीचा निकाल ऐकण्याची उत्सुकता होती म्हणून जेवणाची सुट्टी आज लवकर केली. साडेदहा वाजता मतमोजणी सुरू झाली. सगळ्या उमेदवारांना मतपेटीजवळ बसवलं. वर्गप्रतिनिधी आणि सरपंचपदाच्या मतपत्रिका वेगळ्या काढल्या. प्रत्येक मतपत्रिका उमेदवारांना उघडून दाखवली आणि बाद मतपत्रिका काढून टाकल्या. आधी

सरपंचपदासाठीची मतमोजणी झाली. त्यात काळूराम विजयी झाला. तो लगेच बाहेर निघाला पण त्याला थांबवून सांगितलं की सगळी मतमोजणी झाल्याखेरीज कोणालाच बाहेर जाता येणार नाही. खोलीचं दार बंद होतं. मुलं खिडकीच्या काचेतून, दाराच्या फटीतून बघायचा प्रयत्न करत होती.

आठव्या इयत्तेतून राजेश दिंडोर, सहावीतून सुभाष, चौथीतून विनय दिंडोर आणि दुसरीतून सोनिया दिंडोर हे वर्ग प्रतिनिधी म्हणून निवडून आले. खोलीत असलेल्या मुलांनी मतमोजणीची प्रक्रिया पूर्ण झाल्याचं जाहीर केलं आणि निकाल सर्वांना सांगितले.

सगळीकडे एकच कल्ला झाला. मुलांनी काळूरामला उचलून खांद्यावर घेतलं. टाळ्या वाजवून आणि उड्या मारून मुलांनी विजयी उमेदवारांचं अभिनंदन केलं.

आज खातेवाटप करायचं होतं. विजेत्या मुलांना आणि मतदान कर्मचारी म्हणून काम करणाऱ्या मुलांना सगळ्यांच्या समोर बसवलं आणि निवडणूक नीट पार पाडल्याबद्दल त्यांचं अभिनंदन केलं. सातही पदांची नावं फळ्यावर लिहिली. विजयी उमेदवारांना कोणत्या विभागात काम करायला आवडेल असं विचारलं. आणि त्यांच्या मदतीने खातेवाटप झालं.

काही मुलं सुभाषला चिडवत होती, “तू तर आता पर्यावरण प्रतिनिधी आहेस. झाडांना पाणी घालायचं काम आता तूच करायचं”. ज्या उद्देशाने ही बालपंचायत तयार केली तो उद्देशच हरवून जाईल असं मला वाटलं. मुलांशी बोलूनच यावर उपाय शोधायचं मी ठरवलं. जेवणानंतर मुलांना एकत्र बसवून मी विचारलं- आता सगळी जबाबदारी या आठ जणांची आहे असं वाटतंय का तुम्हाला?

मुलं म्हणाली - हो सर, आता या आठ जणांनीच सगळी कामं करायची.

सरपंच काळूराम - एव्हढं सगळं आम्ही कसं करणार?

मी - काळूरामचं बरोबर आहे. मग आता काय करायचं?

विनिता - यांच्या सोबत आपण आणखी मुलं देऊ.

राजेश - बरोबर. आपण यांचे गट करू.

मी- पण कसं?

खूप चर्चा झाली आणि शेवटी असं ठरलं की प्रत्येक वर्गाप्रतिनिधीने प्रत्येक वर्गातून एकजण घेऊन आठ जणांची एक टीम बनवावी. अशी ५७ मुलं निवडली गेली.

प्रत्येक टीम काय काय काम करणार हे आज ठरवायचं होतं. मुलांना आपापल्या गटात बसून काय काम करायचं हे ठरवायला सांगितलं आणि काळूरामला प्रत्येक गटात थोडा थोडा वेळ जायला सांगितलं.

एक तासानंतर मुलांनी जी तयारी केली होती ती पाहून मी आश्चर्यचकित झालो. मुलं इतकी छान योजना करतील असं मला वाटलं नव्हतं. त्यांच्या योजनेत काहीच बदल न करता मी त्यांना काम सुरु करायला सांगितलं.

शिक्षण गट

१ एखाद्या वर्गात शिक्षक नसतील तर त्यांना बोलावून आणू.

२ शिक्षक नसतील तर आम्ही शिकवू.

३ सगळ्या तासिका वेळेवर होतील याकडे लक्ष देऊ.

आरोग्य आणि स्वच्छता गट

१ शाळा स्वच्छ ठेवणे

२ सगळी मुलं आंघोळ करून येतायत ना हे पाहणे

३ मुलांची नखं, दात स्वच्छ असतील हे पाहणे

पर्यावरण गट

१ झाडांना पाणी देणे

२ बकऱ्या झाडाची पाने खाणार नाहीत याकडे लक्ष देणे

३ नवीन झाडे लावणे

मध्यान्ह भोजन गट

१ जेवण्यापूर्वी सतरंज्या घालणे

२ मुलं जेवण्यापूर्वी हात धुतायत ना हे पाहणे

३ जेवणाची भांडी, ताटं वाट्ट्या स्वच्छ असतील याकडे लक्ष देणे

उपस्थिती गट

१ सगळी मुलं हजर राहतील याकडे लक्ष देणं

२ जी मुलं गैरहजर असतील त्यांच्या घरी जाऊन चौकशी करणं

३ जेवणाच्या सुट्टीत पळून जाणाऱ्या मुलांवर लक्ष ठेवून त्यांना थांबवणं

वाचनालय गट

१ वर्गात ठेवलेल्या पुस्तकांची काळजी घेणं

२ मुलांनी पुस्तकं न फाडता नीट वापरावीत याकडे लक्ष देणं

३ रोज पुस्तक वाचन करणं

उत्सव, प्रार्थना गट

१ रोजची प्रार्थना नीट होईल हे पाहणं

२ सरस्वतीच्या तसबिरीपुढे उदबत्ती लावणं

३ उत्सवांची तयारी करणं

बालपंचायत तयार झाल्यावर शाळेच्या व्यवस्थापनातल्या बऱ्याच गोष्टींची जबाबदारी या पंचायतीनं उचलली. दोन उदाहरणांवरून हे लक्षात येईल.

एकदा सकाळी चार वाजून पन्नास मिनिटांनी राजेशचा फोन आला – सर खडू संपलेत. येताना घेऊन याल का?

शाळेत होणाऱ्या स्वातंत्र्यदिन आणि इतर कार्यक्रमाची जबाबदारी घेऊन मुलांनी ते भव्य स्वरूपात साजरे केले.

विद्यार्थी संसद करण्याचा हा अनुभव, मुलांवर विश्वास टाकून त्यांना संधी देण्यासाठी प्रेरणादायी ठरला आहे.

हिंदी शैक्षणिक संदर्भ अंक १२१ मधून साभार

§§§

लेखक: **विजय जैन**, राजस्थानातील बासवाडा जिल्ह्यातील मेडिया दिंडोरा येथे शासनाच्या उच्च प्राथमिक शाळेत गेली दहा वर्षे प्रबोधक म्हणून काम करत आहेत.

मराठी अनुवाद: **वैशाली डोंगरे**, प्रयास आरोग्य गटात कार्यरत.

इमेल : godonvaishali@gmail.com